

ZNACZENIE EDUKACJI DWUJĘZYCZNEJ DLA FUNKCJONOWANIA DZIECKA GŁUCHEGO

Martyna Bączyk

Wydział Studiów Edukacyjnych

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań

E-mail: martyna.baczyk@amu.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2342-5584>

ABSTRAKT

Cel. Edukacja dwumodalna w kontekście edukacji dwujęzycznej ma pozytywny wpływ na rozwój komunikacji oraz szeroko pojęty rozwój poznawczy dziecka z uszkodzonym słuchem.

Omówione koncepcje. w artykule omówiono metodę edukacji dwujęzycznej w kontekście wykorzystania jej w kształceniu dzieci z uszkodzonym słuchem. w tym obszarze zwrócono szczególną uwagę na Edukację dwumodalną popularyzowaną w Polsce przez Magdalenę Dunaj.

Wnioski. Edukacja dwujęzyczna dzieci Głuchych wspiera rozwój komunikacyjny oraz poznawczy dzieci z uszkodzonym słuchem. Wymaga ona jednak wiele pracy zarówno ze strony rodziców, jak i dziecka, a także szerokiego wsparcie ze strony służby zdrowia oraz placówek oświatowych.

Wartość poznawcza. Opisywany model edukacji jest optymalny dla rozwoju dzieci z uszkodzonym słuchem i powinien być popularyzowany. Ponadto dwujęzyczność w odniesieniu do dzieci z uszkodzonym słuchem nie jest często poruszonym tematem na gruncie pedagogiki.

Słowa kluczowe: edukacja, dwujęzyczność, surdopedagogika, komunikacja, niesłyszący, immersja, submersja

THE IMPORTANCE OF BILINGUAL EDUCATION FOR THE FUNCTIONING OF THE DEAF CHILD

ABSTRACT

Aim. Bimodal education in the context of bilingual education has a positive impact on the communication and broader cognitive development of the hearing impaired child.

Concepts discussed. This article discusses the method of bilingual education in the context of its use in the education of children with hearing impairment. In this area, special attention is paid to Bilingual Education popularised in Poland by Magdalena Dunaj.

Conclusions. Bilingual education of Deaf children supports the communicative and cognitive development of children with hearing impairment. However, it requires a lot of work on the part of both the parents and the child, as well as extensive support from health services and educational institutions.

Cognitive value. The described educational model is optimal for the development of children with hearing impairment and should be popularised. Furthermore, bilingualism for hearing impaired children is not a frequently addressed topic in pedagogy.

Keywords: education, bilingualism, pedagogy of a child with impaired hearing, communication, deaf, immersion, submersion

Dwujęzyczność jest powszechnie znanym zjawiskiem, szeroko opisywanym przez badaczy z całego świata. Niewielu jednak zwraca uwagę na dwujęzyczność w środowisku osób niesłyszących. Obecnie, dzięki wielu różnym metodom i terapiom, możliwa jest dwujęzyczna edukacja osób z uszkodzeniem słuchu. Wiemy, że osoby głuche, słabosłyszące i z niedosłuchem mogą posługiwać się nie tylko językiem przestrzennym. Możliwe, że np. dziecko dwujęzyczne, oprócz Polskiego Języka Migowego, nauczy się również języka polskiego mówionego i pisanego. Myślę, że jest to jeden z ciekawszych, nietypowych przykładów dwujęzyczności. Taka dwujęzyczność sprawia, że osoba dwujęzyczna ma większe szanse na integrację ze środowiskiem osób słyszących.

Rozpoczynając rozważania, chciałabym odnieść się do definicji głuchoty: „Głuchota [*surditas*] oznacza zupełny brak odczucia dźwięku w uchu lub resztki słuchu w badaniu audiometrycznym (krzywa powietrzna poniżej 80dB), uniemożliwiający rozumienie mowy” (Kochanek, 2007, s. 8).

Należy w tym miejscu wskazać cele rehabilitacji głuchoty. Głównym z nich jest przywrócenie zmysłu słuchu, za pomocą protezy, a następnie umożliwienie mowy. Osoby niesłyszące mogą nauczyć się tak „słuchać”, aby móc rozwinąć mowę i szeroko pojętą komunikację. Dzieci niesłyszące nie doświadczają okresu naśladowania dźwięków, czyli gaworzenia. Jest to bardzo duże utrudnienie w rozwoju mowy dźwięcznej. Istotne, aby nauczyciele i opiekunowie, rozumieli, że dziecko nie musi mówić dźwięcznie. Możemy natomiast komunikować się z dzieckiem w inny sposób. Rozwój komunikacji, umożliwi nam np. kształcenie dwujęzyczne dzieci głuchych. Edukacja dwujęzyczna niesłyszących, jest bardzo popularnym rozwiązaniem, w takich krajach jak: Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Francja, czy Holandia. Jednak w Polsce, taki styl nauczania, uważany jest nadal, jako kontrowersyjny. Niektórzy twierdzą, że ten rodzaj edukacji prowadzi do niewykształcenia się prawidłowej głośnej mowy. Sądzą, że dwujęzyczne nauczanie prowadzi do lepszego opanowania PJM, niż języka mówionego. w Polsce wyznacznikiem modelu nauczania, jest często stopień ubytku słuchu. Jest to błędne myślenie, ponieważ każda osoba z uszkodzeniem słuchu

jest inna, ma lepiej lub gorzej rozwinięte zdolności poznawcze i językowe. Obecnie możemy rozwijać dwujęzyczność w takim kontekście, nawet u dzieci ze znacznym i głębokim niedosłuchem.

Tak, jak u słyszących osób dwujęzycznych, tak i u głuchych osób dwujęzycznych możemy mówić o strategiach immersji i submersji. w przypadku głuchych osób dwujęzycznych, częściej występuje zjawisko submersji. Zwłaszcza w sytuacji, gdy w nauczaniu komunikacji zastosujemy komunikację totalną, w której dziecko uczy się porozumiewać za pomocą wielu opcji np. mowy głośnej, PJM, SJM, pidżyn migowy itd.

Pidżyn migowy jest połączeniem języka polskiego oraz Polskiego Języka Migowego. Pidżyn zawiera w sobie proste formy językowe nieznajdujące się w żadnym z powyższych języków. w związku z tym, struktury gramatyczne są odmienne w niż języku polskim i PJM. Taka forma komunikacji często stosowana jest w szkołach oraz wśród osób niedysponujących wystarczającą wiedzą, aby móc porozumieć się z osobą głuchą w PJM. Dzięki komunikacji totalnej, osoba niesłysząca wykorzystuje wszelkie środki ułatwiające komunikację i rozwijające zdolności posługiwania się językiem polskim. Mówiąc o zjawisku immersji u osób głuchych, mówimy o Polskim Języku Migowym, jako języku wspomagającym naukę języka polskiego. Języki te, są w takim przypadku równorzędne (Tomaszewski, 2005).

Na nauczanie „w duchu immersji” kładą nacisk amerykańscy uczeni Peter V. Paul i Stephen P. Quigley w 1994 roku oraz Paul w 2001. Za niezwykle istotną uznali immersję u dzieci niesłyszących pochodzących z mniejszości kulturowych. Uważali, że ważne jest nie tylko wychowanie dwujęzyczne, ale również dwukulturowe. Przywiązali wiele uwagi do interakcji uczniów z innymi osobami oraz do kontaktu wzrokowego (Paul & Quigley, 1994; Paul, 2001).

Ważne jest podkreślenie faktu, że głuchota to sytuacja trudna zarówno pod względem medycznym, jak i społecznym. Osoba niesłysząca powinna być akceptowana w środowisku osób słyszących, ale również ma prawo do swobodnego porozumiewania się w naturalnym dla siebie języku i może to być Polski Język Migowy. Dziecko znając język migowy oraz język polski w formie mówionej lub pisanej jest w stanie bardzo dobrze komunikować się w obu środowiskach: słyszących i niesłyszących. Niezwykle ważna jest komunikacja osoby niesłyszącej z rodziną.

Dzieci niesłyszące, gdy rodzą się w rodzinie osób słyszących, będą prawdopodobnie bardziej motywowane do nauki mówionego, bądź pisanego języka polskiego, niż dzieci urodzone w rodzinach, w których oboje rodzice są głusi. Takie rodziny często należą do społeczności kulturowo Głuchych. w owej społeczności, rodzice z reguły twierdzą, że język migowy w zupełności wystarczy do porozumiewania się. z perspektywy osób słyszących, ta sytuacja nie jest korzystna, jednakże należy uszanować takie zdanie.

Dla dziecka, to właśnie język migowy będzie językiem naturalnym. Natomiast słyszący rodzice, po otrzymaniu diagnozy o poważnym uszkodzeniu słuchu dziecka, powinni również od pierwszych dni, wprowadzać język migowy do codziennej

komunikacji. Dziecko ma prawo do wczesnego porozumiewania się i powinno mieć taką możliwość. Jest to niezbędne dziecku, do wyrażania własnych uczuć potrzeb i obaw. Wprowadzenie języka migowego do komunikacji z dzieckiem niesłyszącym jest jednym z najważniejszych elementów programu wczesnej interwencji w takich przypadkach. Dzięki przyswajaniu języka, możliwy jest pełen rozwój poznawczy. Pozbawienie dziecka języka prowadzi do opóźnienia rozwoju zdolności poznawczych. Również język migowy pomaga rozwijać umiejętności poznawcze dziecka, dzięki czemu można uniknąć negatywnego wpływu głuchoty na sferę poznawczą. Ponadto ważną rolą języka jest możliwość poznania świata za jego pomocą. Dzięki rozmowie, zadawaniu pytań i otrzymywaniu odpowiedzi, dziecko uczy się wielu rzeczy. w edukacji dwujęzycznej ten aspekt jest bardzo ważny. Dziecko powinno mieć od wczesnych chwil, kontakt z rodzicami za pomocą języka migowego. Następnie wprowadzenie języka pisanego lub mówionego pozwala na dalsze poznawanie świata np. poprzez czytanie książek, korzystanie z audiodeskrypcji, czy czytanie z ruchu ust.

W programie wczesnej interwencji dla dzieci niesłyszących biorą udział: dziecko, terapeuta i rodzice/opiekunowie dziecka. w tym procesie uczestniczyć mogą dzieci, u których niedosłuch lub głuchota zostały zdiagnozowane podczas badań przesiewowych słuchu. Program powszechnych przesiewowych badań słuchu u noworodków na każdym oddziale neonatologicznym w Polsce stworzyła Fundacja Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy.

Badania przesiewowe są obecnie wykonywane w Polsce w drugiej dobie życia dziecka oraz jeżeli wynik badania wskazuje na nieprawidłowości - również w dniu wypisu dziecka ze szpitala. Oto emisja akustyczna pozwala na wczesne wykrycie wady słuchu u noworodka. Ponadto personel medyczny ma za zadanie określenie czynników ryzyka wystąpienia uszkodzenia zmysłu słuchu.

Dzieci z grupy podwyższonego ryzyka są dalej poddawane obserwacji, ze względu na możliwość późniejszego ujawnienia się wady. Dzieci z nieprawidłowymi wynikami badań przesiewowych oraz z grupy podwyższonego ryzyka są dalej poddawane badaniom diagnostycznym w specjalistycznych ośrodkach. Gdy istnieje podejrzenie obustronnego niedosłuchu u dziecka, musi być ono zdiagnozowane do 3 miesiąca życia. Gdy zostanie rozpoznany trwały ubytek słuchu - do 6 miesiąca życia należy rozpocząć proces wczesnej interwencji. Tutaj najważniejszy jest dobór protezy słuchu oraz wprowadzenie rehabilitacji dziecka. Ośrodki wczesnej interwencji prowadzą również kontrole diagnostyczne np. audiologiczne, foniatryczne, psychologiczne, logopedyczne oraz pediatryczne. Rehabilitacja natomiast, powinna odbywać się blisko zamieszkania pacjenta.

Wielu rodziców dzieci głuchych nie rozumie, że głuchota nie stoi na przeszkodzie w prawidłowej komunikacji z dzieckiem. Nauczanie dwujęzyczne dzieci głuchych jest jednym z nurtów surdopedagogiki. Zakłada ono, że język migowy jest językiem naturalnym i to właśnie on powinien być pierwszym językiem przyswojonym przez niesłyszące dziecko. Wynika to z wcześniejszego rozwoju motoryki rąk, niż motoryki

narządów artykulacyjnych. Podobnie działa wprowadzenie komunikacji alternatywnej u dzieci słyszących. Wg badań dr Marylin Daniels, jeśli wprowadzenie języka migowego do nauczania dzieci słyszących, wspiera przyswajanie takich umiejętności jak czytanie i pisanie (Daniels, 2001).

Język migowy uważany jest jednak, za niewystarczający. Wiąże się to z tym, że rodzice dziecka niesłyszącego czują, że oni i ich dziecko są stygmatyzowani. Panuje również ogólne założenie, że osoba posługująca się tylko językiem migowym, nie będzie w pełni zsocjalizowana. Ponadto Polski Język Migowy traktowany jest, jako subkod fonicznego języka polskiego, co jest zdecydowanie błędne. PJM ma własny system gramatyki i różni się on od zasad gramatycznych w języku polskim. z tego względu w edukacji dwujęzycznej dzieci głuchych, bardzo ważna jest znajomość różnic gramatycznych.

Język migowy, jako pierwszy język będzie dominował, więc dzieci głuche podczas nauki języka polskiego często tworzą wypowiedzi zgodnie z wcześniej poznaną gramatyką swojego naturalnego języka. Język migowy, jako naturalny język, będzie dominował również w myśleniu osoby głuchej. Nauczyciel powinien być dobrze zapoznany z różnicami gramatycznymi pomiędzy językami, aby mógł odpowiednio dobrać metody pracy z dzieckiem i prawidłowo wytłumaczyć zasady gramatyczne języka fonicznego. Dla osób dwujęzycznych, nauka języka fonicznego nie jest naturalna, więc język foniczny musi być wyuczony, a nie przyswojony.

Głusi uczący się języka polskiego tworzą wiele form, niepodobnych do prawidłowego języka fonicznego. Wiąże się to z tym, że mają oni odmienny, niż osoby słyszące, obraz rzeczywistości. Nawyki osób słyszących są z reguły nieświadome. Gdy uczą się języków obcych, powstaje u nich refleksja nad wielością różnic w różnych językach. Nie dzieje się tak jednak w przypadku osób niesłyszących. w języku fonicznym istnieje również wiele metafor, niezrozumiałych dla głuchych. Problemy występują głównie w nauce przyimków.

Główną różnicą sprawiającą problemy głuchym w nauce języka fonicznego i słyszącym w nauce języka migowego jest to, że PJM jest językiem przestrzennym, a język polski jest językiem linearnym. w języku linearnym jego elementy następują po sobie, natomiast w przestrzennym obecne są elementy składniowe, w których w jednym momencie przekazuje się kilka komunikatów. Różnica polega również na wykorzystaniu mimiki. w języku fonicznym mimika może wzmacniać znaczenie wypowiedzi, lecz nie jest swoistym elementem języka. Przeciwnie do PJM, w którym mimika ma charakter gramatyczny. Kolejną różnicą jest brak końcówek fleksyjnych w PJM. Nie jest to jednak charakterystyczne tylko dla języka migowego, ponieważ np. język angielski, również taki nie jest. Ważny jest również fakt, że PJM, tak samo jak języki foniczne, zmienia się z duchem czasu. Przykładem jest znak przedstawiający godzinę. Kiedyś był on pokazywany przez przyłożenie dłoni do ucha (jak przykładania zegarka kieszonkowego). Obecnie pokazuje się godzinę poprzez wskazanie na nadgarstek lewej dłoni, ponieważ to tam z reguły nosimy zegarek.

Biorąc pod uwagę powyższe argumenty, chciałabym wyszczególnić podstawowe zasady nauczania dwujęzycznego dzieci niesłyszących. Przede wszystkim, jak już wyżej wspominałam językiem macierzystym dla dziecka głuchego powinien być język migowy, ponieważ jest on dla dziecka naturalny, łatwiej go prowadzić jako pierwszy i daje możliwość wczesnego oraz sprawnego porozumiewania się z dzieckiem. Po drugie, niezbędna jest edukacja rodziców w zakresie języka migowego. To właśnie w środowisku rodzinnym, dziecko poznaje świat. Rodzina powinna potrafić porozumiewać się językiem migowym, aby dziecko mogło ten język przyswoić i za jego pomocą komunikować się z najbliższym otoczeniem oraz odbierać od niego fundamentalne informacje na temat tego, co je otacza. Język narodowy kraju, w którym mieszka dziecko niesłyszące np. język polski, traktowany będzie, jako język obcy. Dziecko poznaje ten język w szkole, w toku swojej edukacji. Nauka języka obcego odbywa się przy wykorzystaniu odpowiednich dla umiejętności i wieku dziecka, tekstów pisanych.

Niezwykle istotne jest, aby nauczyciel analizował z dzieckiem tekst wykorzystując język migowy. Dzięki temu dziecko zrozumie sens przeczytanych słów. Równie istotne jest poruszenie tematu gramatyki w nauczaniu dwujęzycznym, albowiem powinna być ona jedynie dopełnieniem zdobytej już wiedzy na temat języka. Niezwykle ważne jest zdobywanie wiedzy na temat poznawanego języka. Dzięki temu, dziecko szybciej rozwija mowę foniczną. w edukacji bilingwalnej należy podkreślać odrębność poznawanych systemów.

Pragnę w tym miejscu dokonać krótkiego podsumowania badań na temat metody dwujęzyczności w edukacji dzieci głuchych. Jedne z nich przeprowadził Kerstin Heiling. Wskazał on na poprawę wyników w nauce osób głuchych, uczonych metodą dwujęzyczną. Badania przeprowadził w Szwecji, na grupie osób głuchych odbywających naukę w latach 60. XX wieku, które nie uczyły się metodą dwujęzyczną oraz grupie uczniów przebadanych w 1985 oraz 1989 roku uczonych metodą dwujęzyczną. Starsza grupa, gorzej radziła sobie z pisaniem tekstów. Popelniali w nich więcej błędów gramatycznych oraz stosowali wiele prostych, utartych zwrotów, zdań. Natomiast dla młodszych badanych, pisanie tekstów było przyjemniejsze i twórcze. Również u tej grupy zaobserwowano lepsze osiągnięcia w nauce. Badacz twierdził, że taki stan spowodowany jest pełnym, biegłym opanowaniem szwedzkiego języka migowego, jako pierwszego języka. Uznał jednak, że ich poziom umiejętności, nadal odbiega od umiejętności osób słyszących w ich wieku (Heiling, 1998).

Kolejne badania na ten temat, dotyczyły obszaru umiejętności czytania. Zostały one przeprowadzone, również w Szwecji przez Kristina Svartholm (Marschark, 2007). w swoim eksperymencie wzięła pod uwagę różnice w umiejętności czytania u uczniów kształconych dwujęzycznie i u uczniów kształconych tradycyjnie, czyli z wykorzystaniem systemu językowo-migowego lub komunikacji totalnej. Autorka badań zaobserwowała dwie różne strategie czytania. Osoby uczone dwujęzycznie, gdy trafiły na niezrozumiałe słowo, starały się zidentyfikować jego znaczenie przez wykorzystanie kontekstu. Tej grupie łatwiej jest zrozumieć ogólne znaczenie tekstu, nawet bez znajo-

mości znaczeń niektórych, poszczególnych słów. Grupa uczona w sposób tradycyjny, czytała teksty bardzo dokładnie, po kolei odszyfrowując znaczenie następujących po sobie słów oraz przekładając je na migi. Osoby z tej grupy miały jednak duże trudności z globalnym zrozumieniem tekstu.

W momencie wprowadzenia implantów ślimakowych, edukacja dzieci głuchych zaczęła ewoluować. Wiązało się to z podziałem dzieci niesłyszących, którego dokonała Susan R. Easterbrooks (2010) stwierdziła istnienie dwóch grup. Pierwsza grupa to dzieci, poznające język narodowy przy wykorzystaniu zmysłu słuchu, a druga grupa to dzieci poznające język na podstawie poznanego języka wizualnego. w obecnych czasach nauczyciele i rodzice, nie muszą już wybierać między miganiem, a mówieniem. Dzieci głuche mogą rozwijać zarówno jedną, jak i drugą umiejętność. Wiąże się to z możliwością wprowadzenia właśnie edukacji dwujęzycznej.

W pracy autorstwa Magdaleny Dunaj *w stronę edukacji dwujęzycznej dzieci głuchych w Polsce* przedstawione zostały działania, wskazania i rekomendacje, które pozwoliłyby na wprowadzenie dwumodalnej edukacji dwujęzycznej osób niesłyszących w Polsce (Dunaj 2016).

Dwumodalna edukacja dwujęzyczna to inaczej mówiąc, kształcenie wykorzystujące zarówno polski język migowy, jak i język polski. Bardzo korzystny jest tzw. model addytywny, w którym najważniejszy jest rozwój kompetencji językowych w języku pierwszym i w języku drugim. Językiem prymarnym dla osób głuchych jest tutaj PJM, a językiem obcym – język polski. Ważne, aby podkreślać prestiż języka pierwszego. Edukacja dwujęzyczna jest rozumiana, jako element CLIL (zintegrowane nauczanie przedmiotowo-językowe). Dwujęzyczna edukacja dwumodalna stworzona jest dla dzieci z uszkodzonym słuchem, którzy wyrażają taką potrzebę oraz dla uczniów, których rodzice uznali, że nauczanie taką metodą będzie dla ich dziecka najbardziej odpowiednie.

Każde dziecko jest inne i do każdego dziecka należy podchodzić indywidualnie, więc nie można bardziej precyzyjnie określić odbiorców tej metody. Natomiast, aby rozpocząć edukację dwujęzyczną, powinny zostać spełnione pewne warunki, takie jak: wprowadzenie przez rodziców języka migowego do komunikacji dziecka, od samego początku jego życia oraz ich chęć poznania PJM, objęcie dziecka programem wczesnego wspomaganie rozwoju (obejmującego możliwość kształcenia dziecka w obu językach), podjęcie przez rodziców decyzji o kształceniu dwujęzycznym dziecka. w tym modelu edukacji, istotne jest również wspomaganie słuchu implantem ślimakowym, nad którego wpływem Magdalena Magierska-Krzysztoń oraz Małgorzata Połusznna (2011) przeprowadziły badania. Ich wyniki wskazują, że uczniowie posiadający implant ślimakowy przez czas dłuższy niż siedem lat, lepiej rozwijają rozumienie i mowę oraz mają szerszy zasób słownictwa niż dzieci korzystające z tych implantów przez krótszy czas. Te rezultaty pokazują, że im dłużej dziecko jest zaprotezowane, tym większe ma szanse na pokonanie barier fonetycznych. Pomaga to szczególnie dzieciom, które utraciły słuch w okresie prelingwalnym.

Dwumodalna edukacja dwujęzyczna wymaga ustalenia dla niej podstawowych założeń, umożliwiających jej wprowadzenie. Przede wszystkim, metoda ta zakłada, że największym problemem związanym z głuchotą ucznia, jest problem o charakterze językowym. Drugie założenie, mówi o równorzędności obu nauczanych języków. Język migowy, może być stosowany w nauczaniu języka obcego, jako jego odpowiednik. Język migowy jest w nauczaniu dwujęzycznym koniecznym elementem, pozwalającym na rozwój społeczny, intelektualny oraz emocjonalny.

Język migowy jest dla dzieci głuchych językiem ojczystym, a tylko wysoki poziom znajomości pierwszego języka, umożliwi dobre opanowanie języka obcego. Trzeba również wziąć pod uwagę, że PJM nie jest dla osoby niesłyszącej alternatywą, a pełnoprawnym językiem, którym posługują się osoby należące do społeczności Głuchych. Język obcy (w tym przypadku język polski) jest traktowany w tej metodzie jako niezbędny do komunikacji z resztą społeczeństwa. Ważne, aby uczeń poznał ten język choćby w formie wizualnej, np. w piśmie, co ułatwi mu funkcjonowanie.

Głuchy uczeń, kształci umiejętności w obu językach, ponieważ jest do tego zdolny i ma takie możliwości. Ich znajomość pozwala mu na komunikację z innymi osobami w różnorodnych sytuacjach i w zależności od sytuacji, wybiera on odpowiedni język.

Niezwykle istotna jest edukacja słyszących rodziców dziecka w zakresie PJM, aby mógł on komunikować się z dzieckiem i przedstawiać mu świat, od jak najwcześniejszych chwil jego życia. Ponadto koniecznym elementem jest już wyżej wspomniana, wczesna interwencja oraz po niej, wczesne wspomaganie rozwoju dziecka.

BIBLIOGRAFIA

- Daniels, M. (2001). Sign Language Advantage. *Sign Language Studies*, 2(1), 5–19.
- Dunaj, M. (2016). w *stronę edukacji dwujęzycznej dzieci głuchych w Polsce. Co wiemy? Czego nie wiemy? Co należy zrobić?*. Polski Związek Głuchych Oddział Łódzki.
- Easterbrooks, S. R. (2010). Evidence-based curricula and practices that support development of reading skills. w M. Marschark, & P. E. Spencer (Red.) *The Oxford handbook of deaf studies, language, and education* (ss. 111–126). Oxford University Press.
- Heiling, K. (1998). *Bilingual vs. oral education*. w A. Weisel (Red.), *Issues Unresolved: New Perspectives on Language and Deaf Education*. International Congress on Education of the Deaf.
- Kochanek, K. (2007). Zaburzenia słuchu, w G. Janczewski (Red.), *Otolaryngologia praktyczna. Podręcznik dla studentów i lekarzy t. I*, (ss. 8-11). Via Medica.
- Magierska-Krzysztoń, M., & Posłuszna, M. (2011). Rozwój mowy i języka u dzieci zaimplantowanych przed trzecim rokiem życia. *Nowiny Lekarskie*, 80(4), 266-271.
- Marschark, M. (2007). *Raising and educating a deaf child: a comprehensive guide to the choices, controversies, and decisions faced by parents and educators*. Oxford University Press.
- Paul, P. (2001). *Language and deafness (3rd ed.)*. Singular Publishing Group.
- Paul, P., & Quigley, S. (1994). *Language and deafness (2nd ed.)*. Singular Publishing Group.
- Tomaszewski, P. (2005). Mówić czy migać? Prawo dziecka głuchego do wychowania dwujęzycznego. w D. Gorajewska (Red.) *Spoleczeństwo równych szans. Tendencje i kierunki zmian*. (ss. 113-124). Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji.